
МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАРДА БАСҚАРУШЫЛЫҚ ШЕШІМДЕР ҚАБЫЛДАУ ТЕТІГІН ЖЕТІЛДІРУ

Көмек Алуа Уалиханқызы

*ҚР Президенті жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы,
Басқару институтының магистранты, Нұр-Сұлтан қ.*

Шешім қабылдау-кез-келген түрдегі ұйымды басқарудың ажырамас бөлігі. Бұл саладағы күзиреттілік менеджерді менеджерден емес, ең бастысы тиімді жұмыс істейтін менеджерден тиімсіз жұмыс істейтін әріптесінен ерекшелендіреді.

Фрэнк Харрисон

Басқару процесінде көшбасшы орындайтын негізгі және маңызды функциялардың бірі-шешім қабылдау. Сондықтан шешім қабылдау табиғатын түсіну басқару өнерінде жетістікке жетуді қалайтын кез келген адам үшін өте маңызды. Сонымен қатар, басқарудың тиімділігі, демек, бүкіл ұйымның тиімділігі қабылданған басқару шешімдерінің дұрыстығына байланысты. Дұрыс және тиімді басқару шешімін таңдау экономикалық, ұйымдастырушылық, құқықтық, техникалық, ақпараттық, логикалық, математикалық, психологиялық және басқа аспектілерді кешенді пайдаланудың нәтижесі болып табылады.

Осылайша, басқару шешімдері басқару ішкі жүйесінің басқарылатын ішкі жүйеге, яғни басқару субъектісінің басқару объектісіне тұрақты әсер ету тәсілі болып табылады. Ал бұл әсер қойылған мақсаттарға жетуге әкеледі. Басқарушылық шешімді дайындау кезеңінде жағдайды экономикалық талдау, ақпаратты іздеу, жинау және өңдеу жүргізіледі, сондай-ақ шешуді талап ететін проблемалар анықталады және қалыптастырылады. [1]

Мемлекеттік басқару шешімдерін бағалаудың негізі ретінде орындалатын жұмыстың ауқымын, сондай-ақ онымен байланысты шығындарды қарастыруға болады. Бұл ретте мыналарды көздеу қажет: болжамды қызмет көлемі бойынша нақты үлестік шығындар, бақылауға арналған шығыстар, қаражаттың жұмсалу тиімділігін тексеруге, орындалған жұмыстар көлемі туралы есептерді тексеруге, жұртшылықтың басқарушылар адал және тиімді жұмыс істейтініне сенуіне арналған шығыстар. Басты критерий әрқашан әлеуметтік маңызды нәтижелерге нақты қол жеткізу, қабылданған шешімнің азаматтардың заңды құқықтары мен мүдделерін қорғау міндетіне барынша сәйкес болуы керек.[2]

Ұйымдар күрделі жүйелер болғандықтан және адамдар қабылдаған шешімдер болғандықтан, басқарушылық шешімдердің тиімділігіне әсер ететін бірқатар факторлар бар.

1. Басшының жеке бағалауы. Яғни ол маңыздылық, сапа, пайданың субъективті рейтингісін қамтиды. Шешім қабылдауға келетін болсақ, бағалау компас ретінде әрекет етеді, ол әрекетке балама нұсқаларды таңдауға келгенде адамды дұрыс бағытқа бағыттайды. Әр адамның өз іс-әрекеттерін анықтайтын және шешімдерге әсер ететін өзіндік құндылықтар жүйесі бар. Мәдени айырмашылықтар да маңызды, дегенмен әр түрлі елдердің басшыларының құндылық бағдарларында ұқсастықтар бар. Кейбір мемлекеттер ұлттық құндылықтарды мемлекетті басқарудың жалпы жүйесіне негіз ретінде пайдаланады.

2. Шешім қабылдау ортасы. Оны басқару шешімдерін қабылдау кезінде ескеру әрқашан маңызды.

3. Ақпараттық шектеулер. Ақпарат — бұл белгілі бір адамдарға, проблемаларға, максаттар мен жағдайларға арналған мәліметтер. Ақпарат ұтымды шешу үшін қажет. Алайда, кейде дұрыс шешім қабылдау үшін қажет ақпарат қол жетімді емес. Ақпараттың құны басшылар мен орындаушылардың оны жинауға жұмсаған уақытын, сондай-ақ нақты шығындарды, мысалы, нарықты талдаумен, сыртқы консультанттарды пайдаланумен және т. б. байланысты болуы тиіс.

4. Теріс салдары. Басқарушылық шешімдер қабылдау көбінесе тиімді ымыраға келу өнері болып табылады. Біреуінің жеңісі әрдайым екіншісінің есебінен келеді. Шешім қабылдау проблемасы — пайда алу үшін кемшіліктерді плюстермен салыстыру. Көбінесе басшы қалаған нәтижеге қол жеткізілсе, қандай жағымсыз жанама әсерлерге жол берілетіні туралы субъективті шешім қабылдауға мәжбүр болады.

5. Шешімдердің өзара тәуелділігі. Мемлекетте барлық шешімдер бір-бірімен байланысты. Бір маңызды шешім жүздеген кішігірім шешімдерді қажет етуі мүмкін. [3]

Үлкен шешімдер тек тікелей әсер ететін сегментке ғана емес, тұтастай алғанда мемлекетке әсер етеді. Басқару жүйесінде шешімдердің қалай енгізіліп, өзара әрекеттесетінін көру қабілеті биліктің жоғарғы қабаттарына ауысқан кезде маңызды бола бастайды.

Соңғы жылдары Қазақстан Республикасында бірқатар маңызды, өзара байланысты және жақсы ойластырылған реформалар жүзеге асырылды. Алайда, бюджет қаражаты түпкілікті нәтижелерге қол жеткізуге емес талаптарды қағаз жүзінде орындауға бағытталған, ашық есептіліктің болмауына байланысты бағалау қиын шығыстарды орындауға бөлінуді жалғастыруда.

Салық түсімдерінің орындалмау себептері салық түсімдерінің болжамды көлемін растайтын есеп-қисаптардың болмауы, жыл сайынғы салық төлемдері есебінен болжамды көрсеткіштердің орындалмауы, сондай-ақ салық түсімдері болжамының нашар жоспарлануы, барлық төлемдер есебінің болмауы болып табылады, бұл облыстық бюджеттің атқарылуына теріс әсер етеді және ашықтық пен айқындықтың болмауына әкеп соқтырады.

Атап айтқанда соңғы 20 жылда бюджет жүйесін жетілдіруге әсер еткен факторларға мынадай реформалар жатады:

– Ұлттық қордың активтерін қорғау және одан әрі сарқылуына жол бермеу мақсатында оның қызметіне елеулі реформалар енгізілді.

– Жетекші халықаралық аудиторлық фирмалардың тәжірибесіне ұқсас аудиттің тәуекел-бағдарланған практикасын пайдалануға ықпал ететін және алдын ала мемлекеттік аудит пен егжей-тегжейлі жедел бақылаудың дәстүрлі жүйесінен айтарлықтай ерекшеленетін мемлекеттік шығыстар аудитінің жаңа жүйесі енгізілді.

– Қаржылық есептілік аудиті: қаржылық есептіліктің дұрыстығы мен негізділігін, сондай-ақ мәселенің қаржылық жай-күйін бағалау;

– Тиімділік аудиті: өнімділік және тиімділік тұрғысынан тұлғаның қызметін бағалау және талдау

– Сәйкестік аудиті: аудит объектісінің Қазақстан Республикасының заңнамасына, сондай-ақ квазимемлекеттік сектордың тиісті актілеріне сәйкестік дәрежесін анықтау.

Қазақстан бюджеттік құжаттардың қолжетімділігін арттыруға және жұртшылықпен және қоғамдық ұйымдармен консультацияларды кеңейтуге бағытталған реформаларды іске асыру процесінде тұр. Азаматтық бюджетті жұртшылық үшін, оның ішінде жергілікті және өңірлік деңгейдегі бюджеттер үшін неғұрлым түсінікті және қолжетімді етуге мүмкіндік беретін құрал ретінде әзірленеді. Олар бюджетті түсіндіруге арналған диаграммаларды, графиктерді және түсіндірмелерді қамтиды. Үкімет сонымен қатар қоғамдық ұйымдар мен

жеке тұлғаларға бюджет процесіне қатысуын кеңейтуге мүмкіндік беретін қоғамдық кеңестер құру процесінде. Бюджеттік реформалардың бұл бағытын негізгі бағыттардың бірі деп атауға болады.

Мемлекеттік бюджет саясатын іске асыру тиімділігінің келесі факторы тиімділік болып табылады. Соңғы жылдары бюджеттің тиімділік көрсеткіштеріне бағдарлануы айтарлықтай жақсарғанын атап өткен жөн. Атап айтқанда, салалық деңгейде Үкіметтің стратегиялық мақсаттары мен бюджеттік бағдарламалар арасында тығыз байланыс бар. Басшылықтың бағдарламаны іске асырудағы жауапкершілігі нақты анықталған, бірақ іс жүзінде тиімділік үшін жауапкершілік шектеулі.[4]

Қызмет нәтижелерін бюджеттеу бірқатар мақсаттарға қызмет ете алатынын халықаралық тәжірибе көрсетіп отыр:

– Айқындық: нәтижелілік туралы ақпаратты жүйелі пайдалану Парламент пен Азаматтарға "тек не жұмсалып жатқанын ғана емес, сонымен бірге азаматтардың атынан не сатып алынатынын да түсінуге", яғни мемлекеттік қызметтер іс жүзінде қандай сапа стандарттары бойынша және тиімділік деңгейі тұрғысынан жеткізілетінін түсінуге көмектеседі". Ашықтық, өз кезегінде, қоғамдық сенім мен мемлекеттік қаражаттың қалай пайдаланылатынына деген сенімнің маңызды негізі болып табылады.

– Есеп беру: қызметтің мақсаттары мен міндеттерін нақты анықтау қоғамға көмектеседі, парламентшілер мен басшылар мемлекеттік қаражатты дұрыс пайдалану және қойылған мақсаттарға қол жеткізу үшін мемлекеттік органдарды жауапқа тартуы керек.

– Тиімділік: әр түрлі салалардағы дәйекті, салыстырмалы нәтижелер мен қайтарымдар, тиісті қаржылық шығындармен қатар, уақыт өте келе нақты шығындар мен жақсартуларды салыстыру арқылы тиімділікті бағалауға ықпал етуі мүмкін.

– Дәлелді саясатты әзірлеу: әр түрлі секторлар, елдер мен аймақтардың нәтижелеріне негізделген бюджет саясатын әзірлеуге негізделген салыстырмалы тәсілдің негізін қалауға көмектеседі.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, іске асырылуы бюджеттік қатынастарды жетілдіру процесіне пайдалы әсер ететін бірқатар ұсыныстарды бөліп көрсетуге болады:

Бұл әр аймақтың жалпы экономикалық әлеуетін анықтау және бюджетаралық қатынастардың салықтық емес нұсқаларының спектрін кеңейтуді қамтамасыз ету және кейбір аймақтарды басқалармен белсенді тікелей бюджеттік қолдау үшін жағдай жасау.

Бюджет саясатын іске асырудың барлық кезеңдерінде бюджеттің ашықтығы, бюджет шығыстарының тиімділігі, дауыс беруге арналған алаң құру және есептерді тексеру арқылы есептіліктің қолжетімділігін орнату. Дауыс беруге арналған алаң жобалардың бәсекеге қабілетті болуы үшін, ал мемлекет халықты белгілі бір кезеңде қоғамға шын мәнінде қажет болатын қоғамдық игіліктер мен қызметтермен ғана қамтамасыз етуі үшін қажет.

Нақты нәтижелерге бағытталған бюджеттеу саны, сапасы, құны, уақыты мен орны қоғамның қажеттіліктеріне көбірек сәйкес келетін және берілген ресурстар шеңберіндегі әлеуметтік тиімділіктің ең жоғары көрсеткіштерімен сипатталатын қоғамдық тауарлар мен қызметтерді қаржыландыруды қамтамасыз етеді. Нәтижеге бағытталған бюджеттеуге көшу шығындардың қолда бар бағыттарын сыни тұрғыдан түсінуге және қажетті әлеуметтік-экономикалық түсіндірусіз жүзеге асырылатын негізсіз шығыстардың көптеген түрлерінен бас тартуға мүмкіндік береді.[5]

Қорытындылай келе, мемлекеттің алдында дамыған елдердің оң тәжірибесін ескере отырып, мемлекеттік органдарда басқарушылық шешімдер қабылдау тетігін жетілдіру және бюджеттеудің жаңа тәсілдері мен инновациялық қағидаттарын енгізу арқылы осы проблема-

ларды шешуге бағытталған саясатының тиімділігін арттыру бойынша үлкен міндеттер тұрғанын атап өткен жөн.

Әдебиеттер тізімі

1. Бондаренко Д.Ф. Механизм принятия управленческих решений // Экономика и менеджмент инновационных технологий. 2012
2. Захаров Н.Л.: Управление социальным развитием организации. — М.: Инфра-М, 2012
3. Краев В.Н. Методы принятия управленческих решений. Учебное пособие [Электронный ресурс] // Киров: МЦНИП, 2014
4. Литвинюк А.А.: Организационное поведение. — М: Юрайт, 2012
5. Функциональный подход к составлению бюджета — А. Премчанд

БИЛІК БӨЛІНІСІНІҢ ТАРИХИ АСПЕКТІЛЕРІ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Сануаров Ж.М.

*Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,
заң факультетінің 1-курс магистранты*

(Ғылыми жетекшісі – Академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарУ доценті Ботагарин Р.Б.)

Бүгінде мемлекеттік билік институттары тиімді ұйымдастыру және бақылау қағидасы ретінде танылған билікті жіктеу негізінде құрылады. Біртұтас мемлекеттік билікті дербес заң шығару, атқару және сот тармақтарына жіктеу – мемлекеттегі саяси биліктің нысанын анықтайтын саяси-құқықтық қағидалардың бірі, әрі мемлекетті демократиялық және құқықтық деп танудың басты өлшемі.

Қазақстан Республикасының өз егемендігі мен тәуелсіздігін жариялауы оның конституциялық құрылысының жаңа даму кезеңіне жол ашты. Қазақстан Республикасының Конституциясының 1 бабында «өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтыратындығы» бекітілген. Бұдан мемлекетіміздің жалпыға ортақ өркениетті даму жолын таңдағанын көруге болады. Құқықтық мемлекеттің бір белгісі – мемлекеттік билікті ұйымдастыруда билікті тармақтарға жіктеу қағидасын жүзеге асыру болып табылады. Қазақстан Республикасының Конституциясы адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары ең қымбат қазына деп мойындай отырып, адамның құқықтары мен бостандықтарын, ар-ожданы мен қадір-қасиетін сақтау мен қорғау мемлекеттік биліктің басты міндеті болып табылады деген тұжырымды алға тартады. Осы мақсатты жүзеге асырушы Республикадағы мемлекеттік билік біртұтас, ол Конституция мен заңдар негізінде заң шығарушы, атқарушы және сот тармақтарына жіктеледі және тежемелік әрі тепе-теңдік жүйесін пайдалану арқылы өзара іс-қимыл жасайды. Бұл бөлініс бөлшекті бүтіннен ажыратпайды, бірақ жаңа тәуелсіз мемлекеттің саяси және заңдық тұрғыдан икемді болуына мүмкіндік береді [1].

Қазақстан Республикасы қазіргі кезеңдегі демократиялық дамудың өлшемі болып табылатын "биліктің көзі — халық" — деген қағиданы басшылыққа ала отыра, құқықтық мемлекеттің үрдісін одан әрі жетілдіруде, оған соңғы кезеңде елімізде жүргізіліп жатқан